

AŠTUONERIŲ–DEŠIMTIES METŲ VAIKŲ POŽIŪRIS Į TĖVŲ SKYRYBAS

Miglė Dovydaitienė

Doktorantė

Vilniaus universitetas, Bendrosios ir
pedagoginės psichologijos katedra
Didlaukio g. 47, LT-2057 Vilnius

Tel. 76 25 71, faks. 76 18 90

El. paštas: migle.dovydaitiene@fsf.vu.lt

Straipsnyje analizuojamas 8–10 metų vaikų požiūris į tėvų skyrybas, aptariama skyrybų įvertinimo reikšmė vaikui prisitaikyti. Analizuojamas šeimoje patiriamų stresų kiekio, laiko po skyrybų ir požiūrio į skyrybas ryšys bei lyčių skirtumai.

Tyrimas skirtas įvertinti vaiko įsitikinimus apie tėvų skyrybas bei požiūrį į aplinką ir aplinkinius žmones, palyginti išsiskyrusių šeimų vaikų ir pilnų šeimų vaikų požiūrį į aplinką ir aplinkinius žmones. Sprendžiama, kaip vaiko įsitikinimai apie tėvų skyrybas susiję su požiūriu į aplinką ir aplinkinius žmones. Atsižvelgiama į galimą šeimos/skyrybų stresiškumo, lyties ir laiko po skyrybų bei jų sąveikos ryšį su vaiko požiūriu į aplinką ir aplinkinius žmones.

Rezultatai parodė, kad iš visų neadaptivių įsitikinimų apie skyrybas vaikams labiausiai būdinga susijungimo viltis ir tėvo kaltinimas. Be to, vaikai baiminasi, kad juos paliks mama, mano, kad tėvų skyrybos gali paveikti jų santykius su draugais. Vaikų įsitikinimai palyginti su amerikiečių vaikų rezultatais. Rezultatai iš esmės neprieštaruoja kitų autorių duomenims apie vaikų požiūrį į skyrybas. Pabrėžiama, kad pagal požiūrį į skyrybas galima spręsti apie vaiko požiūrį į aplinką ir aplinkinius žmones, o išsiskyrusių šeimų vaikų depresinio požiūrio, liūdesio, vienatvės išgyvenimai gali padidinti jų emocinį pažeidžiamumą. Gali būti, kad vaiko požiūrį į aplinką, aplinkinius žmones lemia tėvų skyrybų patyrimas ir kognityviniai-socialiniai veiksniai, visų pirma skyrybų supratimas, požiūris į skyrybas.

Domėtis vaiko požiūriu į skyrybas ir skyrybų supratimu skatina keletas priežasčių. Visų pirma tai fenomenologinė nuostata, jog individo požiūris reikšmingas formuojantis elgesiui, ir tyrimų rezultatai, atskleidę, kad vaikų ir suaugusiųjų požiūris į vaikų prisitaikymą skiriasi (Kurdek, 1987; Wallerstein, Kelly, 1980). Pasirodo, tėvai ir mokytojai nėra patikimi vaikų asmeninių minčių ir jausmų vertintojai (Kurdek, Berg, 1983). Vaikai apie skyrybas mąsto vienaip, o suaugusieji mano juos turint kitoki

požiūrį. Be to, vaiko požiūris į tėvų skyrybas gali turėti ne tik asmeninį poveikį jam pačiam, bet ir tarpasmeninių padarinių (Grych, Finchman, 1992): tėvams sunku išgyventi vaiko priešiškus, pyktį, kaltinimą (Weiss, 1975). Pykdamas ant motinos, vaikas nepaklūsta drausmei ir tvarkai namuose, o kaltindamas išėjęs iš namų tėvą, priešinasi santykiams su juo: tai apsunkena tėvo ir motinos prisitaikymą po skyrybų. Žinoti adaptacijos po skyrybų kognityvius komponentus naudinga ir praktiš-

kai – supratimą gali pakoreguoti tėvai, mokytojai ar psichologai, remdamiesi specialiomis mokyklinėmis ar klinikinėmis programomis. Tokia pagalba gali pagerinti vaiko prisitaikymą po skyrybų be sudėtingos ir dažnai ilgalaikės emocinių procesų korekcijos.

Diskutuojant apie skyrybų poveikį vaikui, pastaruoju metu vis labiau pabrėžiamas ne pats gyvenimo įvykis, bet subjektyvūs situacijos vertinimo ypatumai, kognityvios asmens charakteristikos (Lazarus, Folkman, 1984), streso gyvenimo įvykio vertinimas (Compas, Davis, Forsythe, and Wagner, 1987), vaiko įsitikinimai apie skyrybas (Kurdek, 1986; Wallerstein, 1983). Nuo požiūrio, jį atspindinčių įsitikinimų apie tėvų skyrybas priklauso, kiek svarbos vaikas teikia šiam gyvenimo įvykiui. Įsitikinimai gali lemti gyvenimo įvykio poveikį individui, nes toks pats įvykis dažnai sukelia skirtingus padarinius, atsižvelgiant į reikšmingumo įvertinimą ir interpretaciją. Pavyzdžiui, jei vaikas bus įsitikinęs, kad bendraamžiai neigiamai vertins tėvų skyrybų faktą, jis pradės vengti draugų, nenorės, kad šie klausinėtų apie tėvus, o tai gali sumažinti socialinės draugų paramos galimybę. Mintis, kad tėvai išsiskyrė tik kuriam laikui, gali sužadinti vaiko norą daryti įtaką skyrybų eigai, jis gali manyti, jei nenustos trokšti šeimos susijungimo arba susirgs, tėvai vėl bus kartu. Atsakomybės prisiėmimas sužadina kaltės jausmus, o absoliutus vieno iš tėvų kaltinimas apsunkina vaiko bendravimą su tėvu ar motina.

Svarbus ir susijęs su vaiko požiūriu į tėvų skyrybas yra klausimas – kiek vaikas jaučiasi kontroliuojamas aplinkos įvykius. Kurdeko, Blisk, Siesky (1981) tyrimas, parodė, kad kontrolės lokusas ir tarpasmeninių santykių vertinimas priklauso nuo vaiko amžiaus ir tarpi-

ninkauja prisitaikant po skyrybų. Gali būti, kad tėvų skyrybos, kurios vaikui sukelia nekontroliuojamą įvykių srautą, skatina išorės kontrolės formavimąsi. Tuomet vaikas ima vertinti aplinkos įvykius kaip kontroliuojamus likimo ar kitų žmonių ir sutelkia dėmesį ne į savo paties streso įveikos įgūdžius, bet į skyrybų sukeltus sunkumus. Toks požiūris ne tik apsunkina streso įveiką, bet skatina bejėgiškumą, pasyvumą, socialinę izoliaciją, depresiją (Beck, 1991). Pozityvus požiūris savo ruožtu sužadina konstruktyvias pastangas prisitaikyti prie pasikeitusios situacijos.

Klinikiniai stebėjimai ir moksliniai tyrimai patvirtino teiginį, kad skyrybų įvykių vertinimas gali paveikti vėlesnį vaiko prisitaikymą. Pavyzdžiui, Wallerstein (1983) nurodė šešis skyrybų streso įveikos tikslus, keletas iš kurių yra susiję su skyrybų vertinimu. Jos nuomone, reikšmingi vaiko vystymosi tikslai – priimti skyrybų faktą, nustoti save kaltinti, priimti skyrybų baigtinumą, realiai planuoti savo paties santykius. Kitų tyrinėtojų (Gardner, 1976; Mendel, 1983) pastebėjimu, neretai vaikų požiūris į tėvų skyrybų priežastis ir vaiko vaidmuo skyrybų procese gana problemiškas. Įsitikinimai apie skyrybas dažnai kelia vaiko baimę, kad palikti jį gali ne tik tėvas, bet ir motina. Vaikas gali manyti, kad besiskiriančių tėvų vaikus blogiau vertina bendraamžiai, kad jie turėtų aktyviai kištis į tėvų santykius ir juos reguliuoti, nes tai gali sugrąžinti tėvus į šeimą. Būdingas ir įsitikinimas, kad dėl skyrybų kaltas tik vienas iš tėvų. Ištyrę išsiskyrusių šeimų vaikų požiūrį į skyrybas ir įvertinę įsitikinimų reikšmę, Kurdekas ir Bergas (1987) pasiūlė skalę vaikų įsitikinimams matuoti. Jų tyrimai parodė, kad kuo daugiau problemišku įsitikinimų būdinga vaikui, tuo didesnė psichopatologijos rizika.

Keletas vėlesnių darbų taip pat pabrėžė skyrybų įvertinimo reikšmę (Mazur, Wolchik, Sandler, 1992), atskleidė vaiko požiūrį į hipotetines skyrybų situacijas (Krantz, Clark, Prun and Usher, 1982; Mazur, Wolchik and Sandler, 1992), požiūrio į skyrybas vystymosi perspektyvą. Sheets, Sandlerio ir Westo (1996) tyrimas parodė, kad streso poveikis vaikui priklauso nuo to, kaip jis vertina skyrybas, tačiau 8–9 metų vaikų vertinimai, palyginti su vyresnių vaikų vertinimais, nėra stabilūs. Panašius rezultatus paskelbė ir Mazur su bendraautoriais (1999). Pasirodo, kad įvykio įvertinimo ir skyrybų poveikio ryšys nėra vienodas visais amžiaus tarpsniais. Kognityvus įvertinimas gali padidinti arba sumažinti skyrybų poveikį, tačiau pasirodė, kad jaunesnių vaikų požiūrio į skyrybas ir skyrybų įvertinimo bei prisitaikymo ryšys nėra aiškus, todėl prasmingi tolesni jaunesnių vaikų įsitikinimų tyrimai. Kitų autorių pateikiami įvairaus amžiaus vaikų įsitikinimo apie tėvų skyrybas duomenys taip pat skiriasi. Kai kurie tyrimai rodo, kad tik jaunesni vaikai kaltina save (Neal, 1983; Wallerstein and Kelly, 1980; Young, 1983; Hetherington, 1989), kiti, kad įvairaus amžiaus vaikai neprisiima atsakomybės už skyrybas (Kurdek, Blisk and Siesky, 1981; Warshak and Santrock, 1983). Viena iš rezultatų skirtumo priežasčių gali būti laikas, praėjęs po skyrybų. Savęs kaltinimas dažniausias skyrybų metu, o laikui bėgant, kai vaikas supranta, kokį vaidmenį vaidina tėvų nesuderinamumas ir konfliktai, savęs kaltinimas mažėja. Wallerstein ir Kelly (1980) mano, kad dauguma vaikų skyrybų proceso pradžioje ir tuoj po skyrybų save kaltina. Tai patvirtino ir Kurdekas, Blisk ir Siesky (1981), kurie parodė, kad net ir turėdami konkrečią nuomonę apie tėvų santuoką, vaikai mažai suprato apie ankstesnį tėvų nesuderinamumą ir

kaltino save bei išgyveno susijungimo viltį. Rezultatai priklausė nuo amžiaus ir praėjusio laiko po skyrybų, o vaikų jausmai pradėjo keistis po šešerių metų. Nepaisant kai kurių rezultatų skirtumų, dauguma autorių (Weiss, 1975; Gardner, 1976; Wallerstein, 1983) sutaria, kad svarbu, jog vaikai suprastų, kas vyksta skyrybų metu šeimoje ir išvengtų savęs kaltinimo. Žalojamą įtaką vaikui gali daryti ir kiti klaidingi įsitikinimai. Kurdeko ir Bergo (1987) apklausos rezultatai parodė, kad 25 proc. tiriamųjų dėl šeimos nelaimių kaltino tėvą, labiau kaltinamas tas, kuris vertinamas kaip sąmoningai padaręs žalą (Shultz, 1982).

Vaiko požiūrį, įsitikinimus ir prisitaikymą gali lemti keletas neabejotinai reikšmingų kintamųjų. Visų pirma tai stresų, kuriuos jis patiria šeimoje, kiekis. Ne visada lengva įvertinti, kas vaikui gali sukelti daugiau įtampos – nuolatatos besibarantys tėvai ar slepiamas konfliktas ir netikėtas, nelauktas skyrybų faktas. Skyrybų ir šeimos konfliktiškumo poveikio vaikui temą nemažai tyrinėjo Gardneris (1990). Jis priėjo prie išvados, kad tėvų tarpusavio kivirčiai tiesiogiai susiję su vaiko psichine sveikata: kuo vaikas labiau įtrauktas į tėvų konfliktus iki skyrybų, skyrybų laikotarpiu ir po skyrybų, tuo didesnė psichopatologijos tikimybė, o kuo labiau tėvai sugeba apsaugoti vaiką nuo savo kovos, kuo labiau skyrium nuo šeimos gyvenantis tėvas (motina) dalyvauja vaiką auklėjant, tuo mažesnė neprisitaikymo reakcijų tikimybė. Vis dėlto tarp skyrybų poveikio vaikui tyrinėtojų netyla diskusijos: kas padaro vaikui didesnę žalą: tėvų skyrybos ir visi galimi jų padariniai (stresų gausa, atsispyrimas nuo motinos ar tėvo, konfliktai, nepakankama pagalba, situacijos ir materialinės padėties bei kiti pasikeitimai) ar stresų ir konfliktų kiekis; kas geriau – gyventi nekon-

fliktuojančioje išsiskyrusioje šeimoje ar nedarinyje, bet pilnoje šeimoje. Nemažai autorių (Berg ir Kelly, 1979; Hess, Camara, 1979; Emery, 1982; Gardner, 1990; Grych, Fincham, 1992) mano, kad gerai prisitaikiusių vaikų tėvai saikingai konfliktuoja iki ir po skyrybų, o šeimos konfliktiškumas susijęs su vaiko prisitaikymo sunkumais. Esama ir kitokių duomenų. *Mechanico* ir *Hansellio* (1989) tyrimas parodė, kad šeimos konfliktiškumas yra reikšmingesnis veiksnys už tėvų skyrybas, o *Petersono* ir *Zill* (1986) nuomone, tėvų skyrybos, kaip ir šeimos konfliktiškumas, susiję su neigiamais padariniais vaikui. Taigi šia tema nėra vienos nuomonės, o duomenų apie tai, kaip šeimos stresiškumas gali lemti vaiko požiūrį į skyrybas arba požiūrį į aplinką, ypač mažai. Gali būti, kad ne mažiau nei stresas ir konfliktai šeimoje svarbu, kaip vaikas suvokia konfliktą ir jį vertina (*Monahan, et al.*, 1993).

Kitas svarbus klausimas – mergaičių ir berniukų požiūrio skirtumai. Nemažai tyrimų patvirtina skirtingą skyrybų poveikį berniukams ir mergaitėms, tačiau vertinant vaikų požiūrio į skyrybas skirtumus kai kurie tyrimų rezultatai prieštarauja vieni kitiems. Pavyzdžiui, kai kurie tyrimai rodo, kad berniukai dažniau nei mergaitės linkę geidžiamą laikyti tikru (*Stark, Spirito, Williams and Guevremont*, 1989), tačiau kiti to paties amžiaus vaikų tyrinėtojai pateikė priešingų duomenų – jog toks mąstymas kaip tik būdingesnis mergaitėms (*Halstead, Johnson and Cunningham*, 1993). Tiek vertinant skyrybų ir gyvenimo įvykių poveikį vaikui, tiek streso įveikos ir prisitaikymo po skyrybų ypatumus, o ypač kognityvių komponentų poveikį prisitaikyti, lyties skirtumai bene mažiausiai ištyrinėta ir prieštaravusiai nušvie-

čiama sritis, kurioje visi nauji mėginimai gali būti naudingi.

Nors nėra vienareikšmiško atsakymo ir į klausimą apie vaiko požiūrio ir laiko po skyrybų, vaiko amžiaus skyrybų metu ryšį, apžvelkime kai kuriuos reikšmingesnius darbus. Vyrauja nuomonė, kad emocinė pusiausvyra po skyrybų turėtų nusistovėti po 12–24 mėnesių (*Hetherington*, 1979, *Wallerstein and Kelly*, 1974), vaikas įveikia su skyrybomis susijusius sunkumus. Tačiau yra ir kitas požiūris. *Kurdek* ir bendraautoriai (1981) mano, kad prireikia 4–6 metų, kol vaikai supras skyrybas ir suvoks to įvykio reikšmę ir padarinius savo bei aplinkinių gyvenimui. Be abejo, tai priklauso nuo to, kiek vaikui buvo metų, kai tėvai skyrėsi, ir kokie jo kognityvūs gebėjimai suprasiti, kas vyksta šeimoje. *Ikimokyklinukai* gali būti labiau pažeidžiami, nes jų kognityvūs gebėjimai suprasti tėvų emocinius sunkumus riboti (*Hetherington*, 1979; *Kurdek*, 1981; *McDermott*, 1968; *Wallerstein and Kelly*, 1980), jie kaltina tėvus. *Mokyklinio amžiaus* vaikai labiau supranta priežastis, tačiau *Wallerstein* (1983) nuomone, supratimas, kad tėvai sąmoningai pasirinko sprendimą skirtis, gali sukelti dar didesnę distresą ir depresiją. *Wallerstein* ir *Kelly* (1980) nustatė, kad 5–8 metų vaikai apimti liūdesio ir tėvų susijungimo vilties, o 9–10 metų vaikai, nors taip pat jaučiasi liūdni, gali labiau atjausti savo tėvus.

Kadangi vaikų ir suaugusiųjų vaidmuo skyrybų procese smarkiai skiriasi, vaikai neatsakingi už skyrybas, negali jų kontroliuoti, todėl manoma, kad adaptyviausios atribucijos, kuriomis vaikas pripažįsta, kad reiškinio nekontroliuoja (*Folkman*, 1984). *Mergaitės* ir *berniukai*, kuriems pavyksta įgyti kontrolės jausmą, supranta, kad jie už skyrybas neatsa-

kingi. Atsakomybės fantazijos, atvirksčiai, verčia vaikus manyti, kad jie patys kalti, tai yra ir toliau verti būti atstumti. Įveikiant skyrybų padarinius, svarbu suprasti, kad skyrybų priežastys nepasikeis ir šeima nebebus tokia, kokia buvo. Mažesni vaikai dar tikisi magiško išėjusio tėvo sugrįžimo, tačiau, daugelio autorių nuomone, priimti skyrybų finališkumą – efektyvaus jų įveikimo ženklas (Kurdek, 1986; Wallerstein, 1983).

Apžvelgus daugumą per pastaruosius du dešimtmečius atliktų tyrimų, išryškėjo, kad skyrybų supratimas, vaiko požiūris į skyrybas, jo įsitikinimai yra svarbus veiksnys, darantis įtaką vaiko funkcionavimui po tėvų skyrybų. Remiantis adekvačiu supratimu formuojasi pozityvi ateities nuostata, realistinė viltis, kad ateityje vaikas sugebės palaikyti abipusiu supratimu pagrįstus santykius, mylėti ir būti mylimas. Vaiko požiūris į tėvų skyrybas ir jį išreiškiantys įsitikinimai bei vaiko požiūris į aplinką ir aplinkinius yra susiję su vaiko prisitaikymu, tačiau neatskleidžia vaiko požiūrio formavimosi ir raidos, nėra visiškai aišku, kokie įsitikinimai būdingi skirtingo amžiaus vaikams ir kokio amžiaus vaikui atsiranda prielaidų tiksliai ir aiškiai suprasti ir paaiškinti tėvų skyrybas. Nėra aišku, kaip įsitikinimai priklauso nuo laiko po skyrybų, prieštaringi duomenys apie lyčių skirtumus. Be to, nėra pakankamai aišku, kokia išgyvenamų šeimoje stresų įtaka formuojantis vaiko požiūriui į aplinką. Tokie klausimai paskatino mus išsiaiškinti, kokie įsitikinimai apie tėvų skyrybas būdingi 8–10 metų vaikams; ar galime numatyti įsitikinimus pagal lytį, patiriamų stresų šeimoje kiekį bei laiką po skyrybų; kokie požiūrio į aplinką ir aplinkinius žmones ypatumai būdingi pilnų ir išsiskyrusių šeimų vaikams. Koks yra vaiku

požiūrio į aplinką ypatumų, požiūrio ir patiriamų stresų šeimoje kiekio, lyties ir laiko po tėvų skyrybų, vaiko požiūrio į aplinką ir jo įsitikinimų apie tėvų skyrybas ryšys?

Metodika

Dalyviai. Tirti 98 vaikai, besimokantys įvairiose Vilniaus vidurinėse mokyklose. Tiriamieji – 26 mergaitės ir 34 berniukai iš išsiskyrusių šeimų ir kontrolinė grupė – 19 berniukų ir 19 mergaičių, gyvenančių su abiem tėvais. Amžius – 8–10 metų ($M = 108$ mėnesiai). Vidutinis laikas po skyrybų – 3,4 metų (41 mėnuo). Tiriamieji parinkti atsitiktine tvarka, mokytojų nurodymu. Visi išsiskyrusių šeimų vaikai globojami motinos, septyni vaikai gyvena kartu su motina ir patėviu. Pilnų šeimų grupę sudaro atsitiktinai atrinkti to paties amžiaus vaikai.

Telefonu apklaustos visų tirti pakviestų vaikų mamos, gautas sutikimas dalyvauti atliekant tyrimą ir surinkta informacija apie šeimą. Dvi mamos dalyvauti atsisakė, motyvuodamos tuo, kad jų vaikams skyrybos skausmingos ir priminti apie skyrybas jos nenorėtų, kiti vaikai apklausti motinų sutikimu.

Įvertinimo būdai. Vaikų įsitikinimams apie tėvų skyrybas įvertinti naudojome *Vaikų įsitikinimų apie tėvų skyrybas skalę* (CBAPS, Kurdek, Berg, 1987). Ją sudaro 36 teiginiai (pavyzdžiui: man nepatiktų, jei kiti vaikai daug klausinėtų apie mano tėvus; kai tėvai pykdavosi, dažniausiai kaltas buvo tėtis; kartais man neramu, kad abu mano tėvai norės gyventi be manęs), kurie suskirstyti į 6 subskales (bendraamžių vengimas, tėvo kaltinimas, atstūmimo baimė, motinos kaltinimas, susijungimo viltis, savęs kaltinimas). Vaikas pasirenka, kurie teiginiai atitinka jo jausmus, o kurie ne-

atitinka. Kiekvienoje subskalėje įvertinamas problemišku įsitikinimų skaičius. Maksimalus skalės problemišku įsitikinimų skaičius – 6. Bendras klaidingų įsitikinimų rodiklis gaunamas sudėjus visų subskalių įvertinimus. Vertinami tokie klaidingi įsitikinimai apie skyrybas: skyrybos negatyviai veikia santykius su draugais; vienas iš tėvų visiškai atsakingas už skyrybas; vaikas gali likti be globos (prarasti abu tėvus); išsiskyrimas laikinas ir vaikas gali daryti įtaką; išsiskyrimo kaltininkas – vaikas.

Vaiko požiūrį į aplinką ir aplinkinius žmones vertiname *Vaikų apėrcijos testu* (CAT, Bellak, Abrams, 1997). Apėrcijos testo pasakojimus pagal paveikslėlius įvertiname pagal Cox ir Sargent pasiūlytas analitines kategorijas. Pasirinkome tris aspektus: pozityvų, negatyvų ir depresinį požiūrius į aplinką ir aplinkinius žmones. Pozityvų požiūrį sudaro šeši aspektai: herojaus patrauklumas; prisirišimas prie tėvų, draugų; tolerancija, atlaidumas; užuojauta, gailestis; paslaugumas, parama, globa; kooperacija, dalijimasis. Negatyvų požiūrį vertiname trimis aspektais: kritiškumas, atstūmimas, nemėgimas, neapykanta; kaltinimas, skriauda, pasibjaurėjimas; pasipriešinimas, opozicija. Depresinį – dviem: pirmas – nusiminimas, liūdesys, kančia, vienišumas; antras – nusivylimas, iliuzijų praradimas, pesimizmas. Kiekvienas požiūrio aspektas vertintas visuose 10 pasakojimų, ir įvertinimo suma gali svyruoti nuo 0 iki 10.

Interviu su motina ir vaiku. Pusiaus struktūruotas, pusiau laisvas interviu buvo sudarytas pagal skyrybų poveikio vaikui tyrimų rezultatus, atrinkus aktualias išsiskyrusių šeimų vaikams temas ir klausimus. Remiantis motinos ir vaiko pateiktais duomenimis, įvertiname skyrybų stresiškumo laipsnį pagal Gard-

nerį (1990). Kuo daugiau šeimos ar skyrybų stresiškumo požymių, tuo labiau stresinė šeima arba stresinės skyrybos: vienas iš tėvų palieka namus (kai vaikas mažesnis nei trejų metų; motina daug dirba, vaikui stinga dėmesio; vaikas gyvena su priešingos lyties tėvu), vaikas įpainiotas į tėvų konfliktus (iki skyrybų; per skyrybas; po skyrybų), vaikui netinkamai pranešta apie skyrybas (pasakė ne kartu; nesąžiningai atskleidė priežastis; nenumatė bendravimo su išėinančiuoju galimybes), netinkamas tėvų požiūris į vaiko emocines reakcijas (vaikas negali reikšti jausmų (pykčio); nemato tėvų jausmų (mokymasis iš modelio); depresija, tikai, psichosomatinės reakcijos), susijungimo viltis (trunka keletą mėnesių ar net metų po skyrybų; vienas iš tėvų palaiko viltį; tėvų santykiai po skyrybų labai šilti (peržengiama riba).

Pilnų šeimų vaikų grupėje atitinkamai vertas šeimos stresiškumo indeksas. Vertintas tėvų dėmesys vaikui (vaikui stinga motinos dėmesio; tėvas mažai dalyvauja šeimos gyvenime; nėra bendros šeimos narių veiklos), konfliktai šeimoje (vienas iš tėvų agresyvus, mušasi; vaikas mato tėvų konfliktus; vaikas dalyvauja tėvų ginčiuose), konfliktų sprendimo būdai (tėvai nuolatos pykstasi; nepadeda vaikui įveikti streso; nėra kitų pagalbos būdų (seneliai, konsultantai), tėvų požiūris į vaiko reakcijas (vaikas negali reikšti emocijų (pykčio); nemato pozityvaus tėvų modelio sprendžiant konfliktus; depresija, tikai, psichosomatinės reakcijos).

Šeimos stresiškumo laipsnis svyruoja nuo 0 iki 12, skyrybų stresiškumo laipsnis – nuo 0 iki 15. Kadangi pilnų šeimų ir išsiskyrusių šeimų interviu klausimų skaičius skyrėsi, siekėme sulyginti vertinimo skales. Stresiškumo in-

deksą padauginome iš 15 ir padalijome iš 2, o skyrybų stresiškumo indeksą dauginome iš 12 ir dalijome iš 2.

Tyrimo eiga. Pirmiausia buvo gautas motinų sutikimas atlikti tyrimą ir iš jų surinkta informacija apie šeimą. Po to vaikams pateiktas *Vaikų apėrcijos testas*, kurio rezultatai fiksuoti magnetofono juostoje. Kito susitikimo metu vaikams pasiūloma užpildyti *Įsitikinimų apie tėvų skyrybas skalę*, kurią jie pildė kartu su psichologu. Paskutinė tyrimo dalis – interviu su vaiku. Interviu klausimai sudaryti remiantis skyrybų poveikio vaikui tyrimų rezultatais, atrinkus aktualius klausimus, apimančius vaiko požiūrį į skyrybas, jo reakcijas ir galimus skyrybų streso įveikos būdus, santykius su tėvu ir motina po skyrybų, pagalbos suvokimą ir kita. Vaikams, gyvenantiems su abiem tėvais, pateikiamas interviu, apimančias jų šeimos darnos klausimus bei nuostatas apie išsiskyrusių šeimų vaikus. Kadangi šis tyrimas yra didesnio projekto dalis, čia analizuosime ne visus interviu klausimus.

Rezultatai

Vaikų įsitikinimai apie tėvų skyrybas

Vaikų įsitikinimų apie tėvų skyrybas skalės (CBAPS) rezultatus pateikiame 1 lentelėje.

Daugiausia neadaptivių įsitikinimų atskleidė susijungimo vilties, tėvo kaltinimo subskalė, mažiausiai – motinos kaltinimo subskalė. Bendraamžių vengimo ir savęs kaltinimo subkalių įvertinimai panašūs. Pastebėjome, kad dauguma tiriamųjų patiria bendravimo su bendraamžiais sunkumų. Tik 8,5 proc. tiriamųjų po skyrybų nejaučia tokių problemų ir gali laisvai kalbėti apie savo šeimą. Kitiems klau-

simai apie tėvus kelia rūpesčių. 22,9 proc. į daugiau nei pusę klausimų apie santykių su draugais sunkumus atsakė teigiamai. Visiškai tėvo nekaltino 13,1 proc. tiriamųjų, tačiau daugiau nei pusė (53,5 proc.) manė, kad tėvas sukėlė daugiausia problemų šeimoje ir vertino tėvą kritiškai. 31,1 proc. išsiskyrusių šeimų vaikų nejaučia baimės likti be globos, kiti 68,9 proc. daugiau ar mažiau yra įsitikinę, kad juos gali atstumti ne tik tėvas, bet ir mama.

72,1 proc. vaikų visiškai nepripažino motinos kaltės, vadino ją gera, sakė nepatiriantys jokių sunkumų bendraudami su mama, tačiau 9,8 proc. manė, kad ir dėl mamos kaltės kyla sunkumų šeimoje. Susijungimo vilties rezultatai labiausiai išsiskiria iš bendro rezultatų konteksto. Dauguma vaikų, net ir praėjus keleriems metams po tėvų skyrybų, vis dar tiki, kad šeima susijungs. Tik 6,6 proc. neturi jokios vilties. 24 proc. į visus klausimus, o 80,3 proc. į daugiau kaip pusę klausimų apie palaikomą viltį atsakė teigiamai. Visiškai savęs nekaltino 16,4 proc. vaikų. Kiti prisiėmė reikšmingą atsakomybės dalį. 37,7 proc. manė, kad vaikų elgesys gali sukelti tėvų konfliktus.

Klaidingų įsitikinimų tarpusavio koreliacijas pateikiame 2 lentelėje. Mažiausiai su ben-

1 lentelė. *Vaikų įsitikinimų (CBAPS skalė ir subskalės) vidurkiai bei standartiniai nuokrypiai*

<i>Įsitikinimai apie skyrybas</i>	<i>Vidurkis</i>	<i>Standartinis nuokrypis</i>
Skalės suma	12,26	3,27
Bendraamžių vengimas	1,85	1,9
Tėvo kaltinimas	2,67	1,81
Atstūmimo baimė	1,39	1,29
Motinos kaltinimas	0,38	0,66
Susijungimo viltis	4,10	1,79
Savęs kaltinimas	1,97	1,34

dru skalės rodikliu koreliuoja susijungimo viltis, kitų subskalių koreliacijos reikšmingos. Tėvo kaltinimas susijęs su atstūmimo baime ($r = 0,391, p < 0,01$), motinos kaltinimas – su bendraamžių vengimu ($r = 0,354, p < 0,01$), susijungimo viltis neigiamai koreliuoja su tėvo kaltinimu ($r = -0,443, p < 0,01$) ir atstūmimo baime ($r = -0,356, p < 0,01$). Savęs kaltinimas koreliuoja su atstūmimo baime ($r = 0,271, p < 0,05$).

Įsitikinimai apie skyrybas, lytis ir skyrybų stresiškumas

Berniukai ir mergaitės skyrėsi vieninteliu įsitikinimu – bendraamžių vengimu ($F(1,58) = 4,917, p < 0,05$). Bendraamžių vengti būdingiau yra mergaitėms. Įsitikinimai nepriklauso nuo skyrybų stresiškumo, o ilgainiui po skyrybų atsiranda atstūmimo baimė ($F(20,38) = 1,817, p = 0,05$). Analizuodami įvairių veiksnių ir laiko po skyrybų ryšį, laiką įvertinome mėnesiais, o ryšiui iliustruoti tiriamuosius pagal praėjusį po skyrybų laiką suskirstėme į tris grupes (skyrybos vyko neseniai – 1 SD mažiau už M ($N = 13$), skyrybos vyko seniausiai (1 SD daugiau už M ($N = 11$) ir laiko vidurkį

atitinkančią grupę ($N = 36$). Pastebėjome, kad dažniausiai bijo prarasti motinos globą vaikai, kurių tėvai išsiskyrė neseniai – prieš 0–18 mėnesių. Palyginę tiriamųjų grupes pagal laiką pastebėjome, kad daugiausia klaidingų įsitikinimų turi vaikai, kurių tėvai išsiskyrė neseniai, tačiau motinos kaltinimo, savęs kaltinimo ir susijungimo vilties rezultatai pasiskirstę pagal kitą tendenciją. Motinos kaltinimo ir savęs kaltinimo daugiausia vidurinėje grupėje ir seniausiai patyrusių skyrybas, o susijungimo viltis didžiausia seniausiai išsiskyrusių šeimų vaikų.

Požiūriai ir šeimos statusas, šeimos / skyrybų stresiškumas, lytis, laikas po skyrybų

Pearsono koreliacijos rodo požiūrių pagal CAT ir šeimos/skyrybų stresiškumo (trumpiname – stresiškumas) indekso ryšį. Statistiškai reikšminga neigiama stresiškumo ir tolerancijos, atleidimo ($r = -0,244, p < 0,05$), užuojautos, gailėsčio ($r = -0,245, p < 0,05$), pozityvaus požiūrio sumos ($r = -0,207, p < 0,05$) koreliacija, teigiama koreliacija su depresiško požiūrio suma ($r = 0,287, p < 0,01$), nusiminimu, liū-

2 lentelė. Įsitikinimų apie skyrybas (CBAPS skalės ir subskalių) įvertinimų ryšys

Skalės suma	Bendraamžių vengimas	Tėvo kaltinimas	Atstūmimo baimė	Motinos kaltinimas	Susijungimo viltis	Savęs kaltinimas
1	0,444**	0,391**	0,502**	0,445**	0,175	0,618**
2		-0,100	-0,005	0,354**	0,084	0,124
3			0,269*	-0,117	-0,443**	0,071
4				0,213	-0,356**	0,271*
5					0,024	0,226
6						-0,043
7						

Pastaba: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

desiu, kančia, vienišumu ($r = 0,236, p < 0,05$), nusivylimu, iliuzijų praradimu, pesimizmu ($r = 0,281, p < 0,01$). Stresiškumo ir įsitikinimų reikšmingos koreliacijos nėra.

Pradiniu etapu analizuodami rezultatus, pastebėjome, kad rezultatai priklauso nuo pasakojimo ilgumo. Kuo didesnis produktyvumas pildant testą, tuo daugiau įvairių požiūrių išsako tiriamasis. Tuo tikslu įvedėme dar vieną kintamąjį – pasakojimo produktyvumo indeksą, kuris lygus kiekvieno pasakojimo žodžių skaičiui. Rezultatus analizavome remdamiesi dispersine ir regresine analize pagal *Bendrają linijinį modelį* (GLM). Produktyvumo indeksas laikomas kovariante, priklausomi kintamieji – negatyvus ir pozityvus požiūriai, nepriklausomi – lytis, šeimos statusas, šeimos / skyrybų stresiškumas, laikas po skyrybų ir jų sąveika.

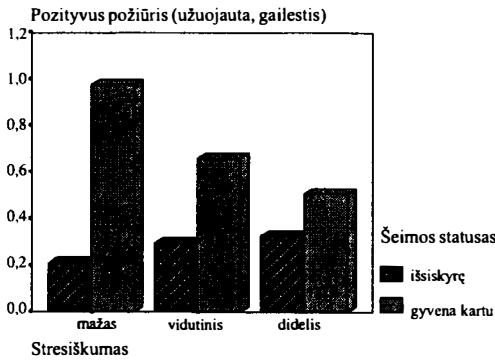
Lytis yra reikšmingas kintamasis, numatant vaiko požiūrį į aplinką. Tolerancijos, atlaidumo ($F(1,95) = 4,664, p < 0,05$), užuojautos, gailesčio ($F(1,95) = 4,774, p < 0,05$), paslaugumo, paramos, globos ($F(1,95) = 7,068, p < 0,01$) daugiau mergaičių pasakojimuose. Negatyvus ir depresinis požiūriai su lytimi nesusiję. Nėra pozityvaus ir negatyvaus požiūrio ryšio matuojant CAT ir šeimos / skyrybų stresiškumą, tačiau stresiškumas – reikšmingas veiksnys vertinant depresinį vaiko požiūrį. Nusiminimo, liūdesio, kančios, viatvės daugiausia vidutinio ir didelio stresiškumo grupėse ($F(16,80) = 2,607, p < 0,01$), be to, didėjant stresiškumui, daugėja nusivylimo, iliuzijų praradimo, pesimizmo ($F(16,80) = 2,037, p < 0,05$).

Kai kurie pozityvaus ir negatyvaus požiūrio aspektai priklauso nuo šeimos statuso (žr. I ir 2 pav.). Pilnų šeimų vaikų pasakojimuose daugiau užuojautos, gailesčio ($F(1,95) =$

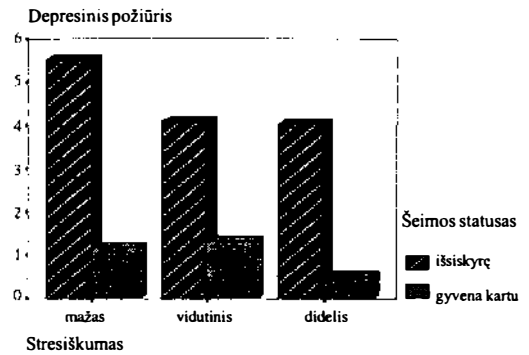
$= 8,344, p < 0,01$) bei paslaugumo, globos ($F(1,95) = 5,652, p < 0,05$) temų, tarp išsiskyrusių šeimų vaikų dažnesnis negatyvus požiūris: kritiškumas, atstūmimas ($F(1,95) = 8,105, p < 0,01$), kaltinimas, skriauda ($F(1,95) = 15,693, p < 0,001$), pasipriešinimas, opozicija ($F(1,95) = 4,685, p < 0,05$), nusiminimas, liūdesys ($F(1,95) = 29,074, p < 0,001$), nusivylimas, iliuzijų praradimas, pesimizmas ($F(1,95) = 20,162, p < 0,001$). Pozityvaus požiūrio dažnis priklauso ir nuo laiko po skyrybų: tolerancija, atlaidumas ($F(20,38) = 1,924, p < 0,05$), užuojauta, gailestis ($F(20,38) = 2,371, p < 0,05$) dažniau būdingi vaikams, kurie skyrybas patyrė prieš 15–18 mėnesių. Laikas reikšmingai diferencijuoja grupes pagal nusiminimą, liūdesį. Kuo seniau vyko skyrybos, tuo labiau vaikui būdingas šis depresinio požiūrio aspektas ($F(20,38) = 1,827, p = 0,05$).

Skyrybų stresiškumo–laiko sąveika susijusi su kaltinimu, skriauda, pasibjaurėjimu ($F(18,60) = 8,535, p < 0,001$). Daugiausia šio negatyvaus požiūrio aspektų yra dviejose grupėse pagal skyrybų laiką: tarp seniausiai išsiskyrusių (prieš 64 mėnesius ir daugiau) ir neseniai (prieš 0–18 mėnesius) skyrybas patyrusių vaikų. Kaltinimo, skriaudos, pasibjaurėjimo temų CAT protokoluose daugėja, didėjant stresiškumui. Tokia pati tendencija vertinant negatyvių požiūrių sumą ($F(5,54) = 4,041, p < 0,05$). Priklausomai nuo stresiškumo–laiko sąveikos skiriasi pozityvaus požiūrio užuojautos ir gailesčio aspektas ($F(18,11) = 7,308, p = 0,01$). Užuojautos, gailesčio daugiau mažo stresiškumo vidurinėje pagal laiką grupėje.

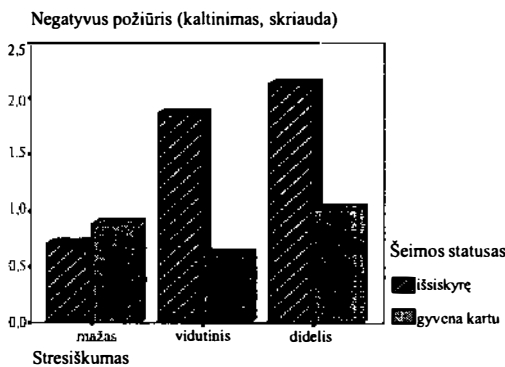
Bendru linijiniu modeliu analizuojant visų nepriklausomų kintamųjų ir jų sąveikos povei-

1 pav. Išsiskyrusių ir pilnų skirtingo stresiškumo šeimų vaikų pozityvaus požiūrio – užuojautos, gailėsčio – vidurkių palyginimas

3 pav. Išsiskyrusių ir pilnų šeimų skirtingo stresiškumo grupių depresinio požiūrio vidurkių palyginimas

2 pav. Išsiskyrusių ir pilnų skirtingo stresiškumo šeimų vaikų negatyvaus požiūrio – kaltinimo, skriaudos, pasibjaurėjimo aspekto – vidurkių palyginimas

kį priklausomiems kintamiesiems, išlieka reikšmingas šeimos statuso ir paslaugumo, paramos, globos ($F(1,87) = 6,988, p < 0,05$) ryšys, reikšminga ir lyties bei tolerancijos, atleidimo ($F(1,87) = 4,664, p < 0,05$), užuojautos, gailėsčio ($F(1,95) = 4,774, p < 0,05$) sąveika. Negatyvaus požiūrio analizės atveju, kai kontroliuojamas visų minėtų kintamųjų poveikis, išlieka reikšmingas tik vienas ryšys – šeimos statuso ir lyties sąveika, kuri leidžia numatyti kaltinimo, skriaudos ir pasibjaurėjimo dažnį CAT pasakojimuose (daugiausia išsiskyrusių šeimų mergaičių pasakojimuose). Laikas ne-

turi įtakos negatyvių požiūrių dažniui. Vertinant galimą visų kintamųjų poveikį depresiniam požiūriui, reikšminga tik visų kintamųjų – šeimos statuso, stresiškumo, lyties sąveika ($F(12,65) = 2,229, p < 0,05$). 3 paveiksle pavaizduojame išsiskyrusių ir pilnų šeimų skirtingo stresiškumo vaikų depresinio požiūrio skirtumus. Depresinio požiūrio į aplinką ir aplinkinius daugiausia tarp išsiskyrusių šeimų vaikų, mažo stresiškumo grupėje, tarp berniukų.

Požiūrio (pagal CAT) ir įsitikinimų apie tėvų skyrybas (pagal CBAPS) ryšys

Statistiškai reikšmingai tėvo kaltinimas koreliuoja su pasipriešinimu, opozicija ($r = 0,341, p < 0,01$) bei negatyvaus požiūrio suma ($r = 0,304, p < 0,05$), atstūmimo baimė – su tolerancija, atleidumu ($r = 0,366, p < 0,01$), susijungimo viltis su užuojauta, gailėsčiu ($r = 0,342, p < 0,01$), savęs kaltinimas – priešingai susijęs su dviem negatyvaus požiūrio aspektais – pasipriešinimu, opozicija ($r = -0,267, p < 0,05$), paslaugumu, parama, globa ($r = -0,256, p < 0,05$) bei su veikėjo pa-

trauklumu ($r = 0,277$, $p < 0,05$). Motinos kaltinimas ir įsitikinimų skalės suma su požiūrių vertinimu pagal CAT reikšmingai nekorreliuoja.

Rezultatų analizė pagal *Bendrą linijinį modelį* parodė, kad pozityvus požiūris į aplinką susijęs su tėvų atstūmimo baime: didėjant atstūmimo baimei, daugėja tolerancijos, atleidimo ($F(5,54) = 3,581$, $p < 0,01$). Be to, reikšmingas susijungimo vilties ir tolerancijos, atleidimo ryšys ($F(6,53) = 2,115$, $p = 0,06$). Tolerancijos, atleidimo daugiau turi vaikai, kurių susijungimo viltis mažesnė. Pagal savęs kaltinimą galime numatyti veikėjo, su kuriuo susitapatina vaikas, patrauklumą ($F(5,54) = 2,983$, $p < 0,05$) ir užuojautos, gailėsčio pasireiškimo dažnį ($F(5,54) = 2,586$, $p < 0,05$). Didelis savęs kaltinimas susijęs su dažnesniu veikėjo patrauklumu, tokių vaikų atsakymuose taip pat daugiau tolerancijos, atleidimo.

Negatyvus požiūris į aplinkinius ir įsitikinimų apie skyrybas ryšys reikšmingas su didesne paklauda. Gali būti, kad vaikai, nebepuoselėjantys šeimos susijungimo vilties, dažniau žvelgia į aplinką kritiškai, su nepasitenkinimu ar neapykanta ($F(6,53) = 1,929$, $p = 0,09$), jų pasakojimuose dažnesnė kaltinimo, skriaudų, pasibjaurėjimo tema ($F(6,53) = 1,951$, $p = 0,08$).

Įsitikinimai leidžia numatyti depresinio požiūrio dažnį. Vaikų, kurie yra įsitikinę, kad skyrybos gali paveikti jų santykius su bendraamžiais, atsakymuose daugiau depresinio požiūrio (suma) ($F(5,54) = 2,089$, $p = 0,08$). Vaikų, kurie mažiau kaltina tėvą, pasakojimuose daugiau nusivylimo, iliuzijų praradimo ($F(6,53) = 2,334$, $p < 0,05$), o didelė atstūmimo baimė susijusi su didesniu depresinio požiūrio įvertinimu ($F(5,54) = 2,401$, $p < 0,05$).

Rezultatų aptarimas

Rezultatų analizė parodė, kad daugiausia neadaptivių įsitikinimų susiję su tėvų susijungimo viltimi ir tėvo kaltinimu. Be to, dauguma vaikų nesijaučia ramūs ir saugūs šeimoje, jie mano, kad gali atsitikti taip, jog juos paliks ir globojanti mama. Jiems aktualūs ir santykiai su bendraamžiais. Dauguma vaikų mano, kad jų santykiams su bendraamžiais galėjo pakenkti tėvų skyrybos ir patiria įvairių sunkumų bendraujant.

Palyginę mūsų tiriamųjų CBAPS rezultatus su skalės autoriaus pateikiamais (žr. 4 pav.), pastebėsime du esminius skirtumus: mūsų tiriamųjų rezultatų tendencija – daugiau problemiško įsitikinimų ir ryškiai didesnė susijungimo viltis. Tiesa, grupės nėra identiškąs: skiriasi vidutinis amžius ir praėjęs po skyrybų laikas. Mūsų tiriamieji vidutiniškai dviem metais jaunesni, skiriasi laikas, praėjęs po skyrybų. Kurdeko, Bergo vidutinis laikas 17,19 mėnesio, mūsų – 41 mėnuo. Gali būti, kad skirtumas nulėmė ir jaunesnis mūsų tiriamųjų amžius. Be to, Kurdeko, Bergo duomenimis, daugiau vaikų kaltina motiną, mažiau vaikų kaltina tėvą. Skirtumas gali lemti tai, kad visi mūsų vaikai globojami motinos, tuo tarpu amerikiečių tyrimo duomenimis – 80 proc. Mūsų duomenys atskleidė netikėtai didelę vaikų susijungimo viltį praėjus keleriems metams po skyrybų. Dažniausiai literatūroje pateikiami duomenys, kad susijungimo viltis būdinga skyrybų metu ir laikotarpiu po skyrybų, tačiau mūsų rezultatai rodo esant ilgalaikę šeimos susijungimo viltį. Mes nenustatėme ryšio su amžiumi, o Kurdeko, Bergo (1987) duomenimis, susijungimo viltis, atvirkščiai, susijusi su amžiumi ir būdingesnė jaunesniems vaikams.

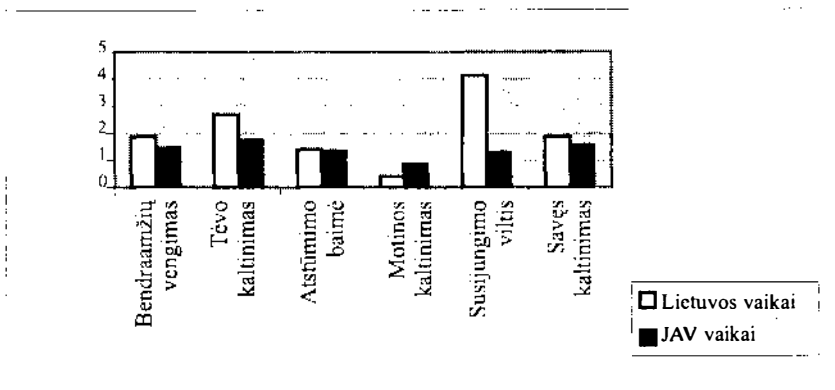
Vertinant įsitikinimų ir nepriklausomų veiksmų ryšį, atsiskleidė du reikšmingi aspektai: bendraamžių vengimo ir lyties bei atstūmimo baimės ir laiko, praėjusio po skyrybų, ryšys.

Išsiskyrusių šeimų vaikų mergaičių ir berniukų įsitikinimai apie skyrybas skiriasi. Berniukai rečiau baiminasi, kad skyrybos gali paveikti santykius su bendraamžiais ir rečiau vengia bendravimo po skyrybų, mergaitės dažniau vengia bendraamžių ir viliasi, kad tėvai vėl pradės gyventi kartu. Nors tai neatitinka skalės autorių, kurie nenustatė skirtumų tarp lyčių, duomenų (Kurdek, Berg, 1987, tačiau tokie rezultatai nestebina, nes dera su daugumos kitų autorių, atskleidusių negatyvų skyrybų poveikį berniukams (Emery et al., 1984; Hetherington et al., 1985) ir analizavusių lyčių skirtumus, rezultatais. Tai, kad mergaitės dažniau painioja norus su tikrove, teigė ir kiti autoriai (Halstead, Johnson, and Cunningham, 1993).

Kaip paaiškinti, kodėl mergaitės sieja skyrybas su bendraamžių reakcija? Tai gali būti susiję su didesne socialinių santykių svarba mergaitėms. Mergaitėms santykiai su bendra-

amžiais labiau reikšmingi, todėl mergaitės labiau baiminasi juos prarasti. Csikszentmihalyi ir Larsonas (1984) nustatė, kad ankstyvosios paauglystės laikotarpiu mergaitės dažniau išgyvena negatyvias emocijas, nes labiau nei berniukai rūpinasi tarpusavio santykiais. Tai, kad mergaitės tėvų skyrybos labiau pažeidžia tarpasmeninių santykių srityje, atskleidė Spigelman ir Spigelmanas (1991), projekciniu Rorschako testu ištyrę išsiskyrusių ir pilnų šeimų vaikus. Jų duomenimis, berniukai nepastebėjo projekciniuose paveikslėliuose žmonių tarpusavio santykių, o mergaitės projektavo daugiau kooperacijos, tačiau jų protokoluose buvo ir daug priešiško atsakymų. Reikšmingas tarpusavio santykių vaidmuo mergaičių „aš“ jausmo formavimuisi pabrėžiamas ir raidos psichologijoje.

Daugiau bendraamžių vengimo tarp mergaičių, didesnė atstūmimo baimė neseniai (prieš 0–18 mėnesių) patyrusių skyrybas vaikų. Kiti įsitikinimai nepriklauso nuo laiko, lyties, streso ar jų sąveikos. Kurdeko ir Bergo (1987) duomenimis, įsitikinimų ir laiko po skyrybų ryšys nereikšmingas. Tokie buvo ir Kurtzo (1994) rezultatai. Lengviau paaiškinti, ko-

4 pav. Vaikų įsitikinimų apie tėvų skyrybas skalės rezultatai. Lietuvos tiriamųjų ir skalės autorių JAV vaikų rezultatų palyginimas

dėl laiko po skyrybų yra susijęs su vaiko požiūriu į skyrybas, negu tai, kad nėra įsitikinimų ir laiko po skyrybų ryšio. Kokybiniai duomenų analizės būdai rodo, kad laikas gali būti reikšmingas kintamasis (Wallerstein, Blakeslee, 1989), vertinant vaiko požiūrį į skyrybas, o klaidingų įsitikinimų daugiau, jei skyrybos vyko neseniai. Laikui bėgant, kai vaikas vis labiau susitaiko su tėvų skyrybomis, jis pradeda tiksliau vertinti įvykusį faktą. Tačiau kai kurios įsitikinimų pasiskirstymo tendencijos prieštaringos. Netikėta, kad motinos kaltinimas dažniausias seniausiai išsiskyrusių tėvų vaikų, o savęs kaltinimas didelis praėjus 18–64 mėnesiams. Stebina ir tai, kad susijungimo viltis didžiausia seniausiai išsiskyrusių šeimų vaikų, o visi seniausiai išsiskyrusių šeimų vaikai puoselėja tik didelę susijungimo viltį. Gali būti, kad susijungimo viltis susijusi su pagerėjusiais tėvų santykiais. Vaikai neretai pastebi, kad tėvai nebekonfliktuoja, įveikė buvusį priešišumą ir pradėjo bendrauti. Toks tėvų elgesys gali sužadinti viltį, kad šeima ir vėl bus kartu. Ši iliuzija palengvina vaiko prisitaikymą po skyrybų, tačiau praėjus penkeriems ar daugiau metų po skyrybų (kaip mūsų tyrime) gali turėti žalojamų padarinių. Seniau patyrusių skyrybas vaikų motinos kaltinimas ir savęs kaltinimas dažniausiai siejami su siekimu įgyti kontrolės jausmą. Tačiau įvertinus tai, kad tokie negatyvūs įsitikinimai būdingi vaikams praėjus nemažai laiko, galima manyti, kad jie yra susiję su streso įveikos ir prisitaikymo sunkumais. Įsitikinimų ir lyties ryšys gali turėti ir kitą reikšmingą tarpininkaujamąjį kintamąjį. Tai, kad mergaitės labiau baiminasi neigiamos bendraamžių reakcijos į tėvų skyrybas, gali būti susiję su didesne socialinių santykių joms svarba, tačiau

šias hipotezes reikėtų patikrinti papildomais tyrimais.

Reikšmingi kintamieji, leidžiantys numatyti įvairius požiūrių aspektus, yra ir lytis, šeimos statusas ir stresiškumas, laikas po skyrybų, šeimos statuso ir lyties sąveika bei statuso–lyties ir stresiškumo sąveika. Pozityvus požiūris dažniau būdingas mergaitėms negu berniukams, o išsiskyrusių šeimų vaikai dažniau pateikia atsakymus, kurie rodo negatyvų, depresinį, rečiau pozityvų požiūrį į aplinką. Didesnio stresiškumo grupėse daugiau depresinių pasakojimų, o tarp prieš 15–18 mėnesių skyrybas patyrusių vaikų daugiau užuojautos, gailesčio temų. Kokybinė analizė parodė, kad didžiausi depresijos skirtumai 2 CAT paveikslėlyje, kuriuo remdamiesi vaikai dažnai projektuoja šeimos konfliktus ir agresijos baimę. Pozityvus požiūris reikšmingai dažnesnis pilnų šeimų vaikų pasakojimuose pagal 4 ir 9 paveikslėlius, kurie perteikia šeimos rekreacijos temą, santykius su broliais–seserimis ir motina) ir 9 paveikslėlius (tamos baimės, vienatvės, vaiko atstūmimo temos). Negatyvus požiūris statistiškai reikšmingai daugiau išsiskyrusių šeimų vaikų pasakojimuose beveik pagal visus paveikslėlius (išskyrus 2 (konflikto, agresijos baimės ir autonomiškumo temas) ir 10 (savitvarkos, nusižengimo, bausmės temas)).

Interpretuojant CBAPS skalės rezultatus, kai kuriuos įsitikinimus galima palyginti su Sheetso, Sandlerio, Westo (1996) įvertinimo modeliu. Autoriai teigia, kad baimė prarasti globą ir savęs kaltinimas (mūsų duomenimis, pozityviai koreliuojantys įsitikinimai) panašūs į „negatyvų savo vertės įvertinimą“, o CAT įvertintas „negatyvus požiūris“ – į „aplinkinių kritiką“ (*negative other – appraisal*). Tačiau kitas aspektas, kurį Sheets ir bendra autoriai laiko reikšmingu – materialių objektų praradimas

po skyrybų – CBAPS skalėje nėra įtrauktas. Tiesa, klausimus apie objektų, daiktų reikšmę mes palietėme interviu, tačiau, kitaip nei Sheetso, Sandlerio ir Westo (1996) darbe, tik kelias vaikų materialius objektus minėjo kaip reikšmingą netekimą po skyrybų.

Tyrimo rezultatai iš esmės remia Rutterio (1983) modelį, kad kai kurie veiksniai, galintys būti inertiški atskirai imant, kartu su stresiniu įvykiu veikia kaip streso katalizatoriai. Tėvų skyrybos, skyrybų stresiškumas ir kognityvūs įvertinimo aspektai gali būti veiksniais, didinančiais vaiko pažeidžiamumą. Depresinio požiūrio, liūdesio, vienatvės išgyvenimas, kuris reikšmingai dažnesnis didesnio stresiškumo išsiskyrusių šeimų vaikų, gali liudyti jų prisitaikymo sunkumus. Tai, kad depresinis požiūris būdingiausias mažo stresiškumo išsiskyrusių šeimų vaikams, gali būti susiję su šeimos gyvenimo kokybe. Konfliktiškose šeimose, kur vyrauja kasdieniai barniai ir net smurtas, vaikai geriau priima skyrybas, tačiau jei vaikai nejaučia tėvų konfliktų, skyrybos jiems būna didelė, stiprų stresą sukelianti staigmena.

Rezultatai iš esmės neprieštarauja kitų autorių tyrimų duomenims apie įsitikinimų apie tėvų skyrybas ir požiūrių į aplinką, aplinkinius suaugusius žmones, save patį ir bendraamžius ryšį (Kurdek, 1986; Wallerstein, 1983). Tiriameji, kurie kaltino save dėl tėvų skyrybų, piešė paklusnesnio, neprieštaraujančio ir nespriešančio, patrauklesnio herojaus paveikslą. O tie vaikai, kurie buvo įsitikinę, kad skyrybos gali paveikti jų santykius su draugais, dažniau kūrė istorijas apie liūdną, vienišą, nusivylusį ir kenčiantį vaiką.

Nusivylimo, iliuzijų praradimo, pesimizmo daugiau ir tarp smarkiai kaltinančių dėl skyry-

bų tėvą tiriamųjų, o tiems vaikams, kurie jautė baimę, kad juos gali palikti ne tik tėvas, bet ir motina, dažniau būdingesnis depresinis požiūris į aplinką. Atstūmimo baimė priklauso nuo laiko ir dažnesnė seniau išsiskyrusių šeimų vaikų. Kurdeko ir Bergo (1987) duomenimis, atstūmimo baimė reikšmingai susijusi su vaiko prisitaikymo problemomis. Gali būti, kad vaiko požiūriui į aplinką, aplinkinius žmones daro įtaką tėvų skyrybų patyrimas ir skyrybų traumos sukelti kognityviniai-socialiniai veiksniai, visų pirma vaiko skyrybų supratimas. Mūsų tyrimo duomenimis, 8–10 metų vaikų tėvų skyrybų supratimas nėra tikslus. Tėvai, psichologai, mokytojai turėtų tiksliau paaiškinti vaikui skyrybų priežastis ir padarinius. Ypač reikėtų atkreipti dėmesį į vaiko atsakomybės už skyrybas ir skyrybų, kaip baigtinio proceso, supratimo formavimą.

Išvados

1. 8–10 metų vaikams būdingi kai kurie neadaptyvūs įsitikinimai apie tėvų skyrybas. Daugiausia neadaptyvių vaiko įsitikinimų susiję su susijungimo viltimi ir tėvo kaltinimu.

2. Reikšmingai skiriasi bendraamžių vengimas tarp lyčių. Mergaitės dažniau baiminasi, kad bendraamžių reakcija po tėvų skyrybų pasikeis.

3. Vaiko įsitikinimai apie skyrybas nėra reikšmingai susiję su šeimoje patiriamų stresų kiekiu.

4. Atstūmimo baimė susijusi su laiku, praėjusiu po skyrybų. Vaikams, kurių tėvai išsiskyrė prieš 0–18 mėnesių būdinga didžiausia atstūmimo baimė. Kitų įsitikinimų apie skyrybas ir laiko, praėjusio po skyrybų, ryšys nereikšmingas.

5. Pilnų šeimų vaikams labiau būdingas pozityvus požiūris į aplinką ir aplinkinius, išsiskyrusių – negatyvus ir depresinis. Toks požiūris gali apsunkinti vaiko prisitaikymą po tėvų skyrybų.

6. Šeimos / skyrybų stresiškumas, lytis ir laikas po skyrybų gali daryti reikšmingą įtaką vaiko požiūriui į aplinką ir aplinkinius žmones. Stresiškumas nėra susijęs su pozityviu ir negatyviu požiūriu, tačiau leidžia numatyti depresinį požiūrį. Didesnio stresiškumo grupėje daugiau depresinio požiūrio. Lysis leidžia numatyti kai kuriuos pozityvaus požiūrio aspektus, pozityvaus požiūrio daugiau turi mer-

gaitės. Laikas diferencijuoja grupes pagal depresinį požiūrį: daugiau liūdesio, nusiminimo, jei skyrybos vyko seniau.

7. Vaiko įsitikinimai apie tėvų skyrybas leidžia numatyti jo požiūrį į aplinką ir aplinkinius žmones. Vaikų, kurie labiau bijo būti atstumti ir turi mažesnę susijungimo viltį, atsakymuose daugiau tolerancijos, atlaidumo. Vaikai, kaltinę save dėl skyrybų, pateikė patrauklesnio veikėjo paveikslą. Bendraamžių vengiantiems vaikams būdingesnis depresinis požiūris į aplinką. Tėvo kaltinimas susijęs su nusivylimu, atstūmimo baimė – su depresiniu požiūriu.

Literatūra

1. Beck A. T. Cognitive Therapy: A 30 – Year Retrospective // *American Psychologist*. 1991, 46, p. 368–375.

2. Bellak L., Abrams D. M. The Thematic Apperception Test, The Children's apperception Test, and The Senior Apperception Technique in Clinical Use. Boston: Allyn and Bacon, 1997.

3. Berg B., Kelly R. The Measured Self – Esteem of Children from Broken, Rejected, and Accepted Families // *Journal of Divorce*. 1979, 2, p. 363–370.

4. Compas B. E., Davis G. E., Forsythe C. J., Wagner B. M. Assessment of Major and Daily Stressful Events during Adolescence: The Adolescent Perceived Events Scale // *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. 1987, 55, p. 534–541.

5. Cox B., Sargent H. TAT Responses of Emotionally Disturbed and Emotionally Stable Children // *Journal of Projective Technique*. 1950, 14, p. 60–74.

6. Csikszentmihalyi M., Larson R. Being adolescent. New York: Basic Books, 1984.

7. Emery R. E. Interpersonal Conflict and the Children of Discord and Divorce // *Psychological Bulletin*. 1982, 92, p. 310–330.

8. Emery R. E., Hetherington E. M., DiLalla L. F. Divorce, Children and Social Policy // H. W. Stewenson and A. E. Siegel (Eds.) *Child Development Research and*

Social Policy (Vol. 1). Chicago: University of Chicago Press, 1984.

9. Folkman S. Personal Control and Stress and Coping Processes: A Theoretical Analysis // *Journal of Personality and Social Psychology*. 1984, 46, p. 839–852.

10. Gardner R. The parents' book about divorce. New York: Doubleday, 1976.

11. Gardner R. Childhood Stress Due to Parental Divorce // J. D. Nospitz, R. D. Coddington (Eds.), *Stressors and the Adjustment Disorders*. NY: John Wiley and Sons, 1990, p. 43–60.

12. Grych J. H., Fincham F. D. Marital Dissolution and Family Adjustment: An Attributional Analysis // T. Obruch (Ed.) *Close Relationship Loss: Theoretical approaches*. Springer-Verlag, 1992, p. 57–173.

13. Halstead M., Johnson S. B., Cunningham W. Measuring Coping in Adolescents: An Application of the Ways of Coping Checklist // *Journal of Clinical Child Psychology*. 1993, 22, p. 337–344.

14. Hess R. D., Camara R. A. Post-divorce relationships as mediating factors in the consequences of divorce for children // *Journal of Social issues*. 1979, 35, p. 75–96.

15. Hetherington E. M., Cox M., and Cox R. Long-term effects of divorce and remarriage on the adjust-

- ment of children // *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*. 1985, 24, p. 518–530.
16. Hetherington E. M. Divorce: A Child's Perspective // *American Psychologist*. 1979, 34, p. 303–313.
 17. Hetherington E. M. Coping with Family Transitions: Winners, Losers, and Survivors // *Child Development*. 1989, 60, p. 1–14.
 18. Young D. M. Two Studies of Children of Divorce // L. A. Kurdek (Ed.), *New Directions in Child Development: Vol. 19. Children and Divorce* (p. 29–46). San Francisco: Jossey – Bass, 1983.
 19. Krantz S. E., Clark J., Pruin J. P., Usher M. Cognition and Adjustment among Children of Separated or Divorced Parents // *Cognitive Therapy and Research*. 1985, 9, p. 61–77.
 20. Kurdek L. A. An Integrative Perspective of Children's Divorce Adjustment // *American Psychologist*. 1981, 36, p. 856–866.
 21. Kurdek L. A. Children's Reasoning about Parental Divorce // R. D. Ashmore and D. M. Brozinsky (Eds.) *Thinking about the Family: Views of Parents and Children* (pp. 233–276). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 1986.
 22. Kurdek L. A. Children's Adjustment to Parental Divorce: An Ecological Perspective // J. P. Vincent (Ed.), *Advances in family intervention, assessment, and theory* (Vol. 4, pp. 1–31.) Greenwich, CT: JAI Press, 1987.
 23. Kurdek L. A., Berg B. Children's Beliefs about Parental Divorce Scale: Psychometric Characteristics and Concurrent Validity // *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. 1987, 55, p. 712–718.
 24. Kurdek L. A., Berg B. Correlates of Children's Adjustment to Their Parents' Divorces // L. A. Kurdek (Ed.) *New Directions in Child Development* (pp. 47–60). San Francisco: Josey – Bass, 1983.
 25. Kurdek L. A., Blisk D., and Sies-ky A. E. Correlates of Children's Long-Term Adjustment to their Parent's Divorce // *Developmental Psychology*. 1981, 17, p. 565–579.
 26. Kurtz L. Psychosocial Coping Resources in Elementary School – age Children of Divorce // *American Journal of Orthopsychiatry*. 1994, 64 (4), p. 554–563.
 27. Lazarus R. S., Folkman S. *Stress, Appraisal, and Coping*. New York: Springer, 1984.
 28. Mazur E., Wolchik S. A., Virdin L., Sandler I. N., West S. G. Cognitive Moderators of Children's adjustment to Stressful Divorce Events: The Role of Negative Cognitive Errors and Positive Illusions // *Child Development*. 1999, vol. 70, 1, p. 231–245.
 29. Mazur E., Wolchik S., Sandler I. S. Negative Cognitive Errors and Positive Illusions for Stressful Divorce – Related Events: Predictors of Children's Psychological Adjustment // *Journal of Abnormal Child Psychology*. 1992, 20, p. 523–542.
 30. McDermott J. F. Parental Divorce in Early Childhood // *American Journal of Psychiatry*. 1968, 124, p. 1424–1432.
 31. Mechanic D., Hansell S. Divorce, Family, Conflict, and Adolescents' Well-being // *Journal of Health and Social Behavior*. 1989, 30, p. 105–116.
 32. Mendell A. E. Play Therapy with Children of Divorced Parents // C. E. Schaefer and K. J. O'Connor (Eds.), *Handbook of play therapy* (pp. 320–354). New York: Willey, 1983.
 33. Monahan S. C., Buchanan C. M., Maccoby E. E., Donbusch S. M. Sibling Differences in Divorced Families // *Child Development*. 1993, 64, p. 152–168.
 34. Neal J. H. Children's Understanding of their Parents' Divorce // L. A. Kurdek (Ed.) *New Directions in Child Development: Vol. 19. Children and Divorce* (pp. 3–14). San Francisco: Jossey – Bass, 1983.
 35. Peterson J. L. and Zill N. Marital Disruption, Parent – Child Relationship, and Behavior Problems in Children // *Journal of Marriage and the Family*. 1986, 48, p. 295–307.
 36. Rutter M. Stress, Coping, and Development: Some Issues and some Questions // N. Garnezy and M. Rutter (Eds.), *Stress, coping, and development in children* (pp. 1–41). New York: McGraw-Hill, 1983.
 37. Sheets A., Sandler I., West S. G. Appraisals of Negative Events by Preadolescent Children of Divorce // *Child Development*. 1996, 67, p. 2166–2182.
 38. Shultz T. R. Causal Reasoning in the Social and Nonsocial Realms // *Canadian Journal of Behavioral Sciences*. 1982, 14, p. 307–322.
 39. Spigelman G., Spigelman A. Parental Divorce as a Factor in Children's Perception of human Relationships: An analysis of Human movement responses in the Rorschach test // *Scandinavian Journal of Psychology*. 1991, 32(3), p. 218–224.
 40. Stark L. J., Spirito A., Williams C. A., Guevremont D. C. Common Problems and Coping Strategies: Findings with Normal Adolescents // *Journal of Abnormal Child Psychology*. 1989, 17, p. 203–212.

41. Wallerstein J. S. Children of Divorce: Stress and Developmental Task // N. Garmezy and M. Rutter (Eds.), *Stress, Coping, and Development in Children*, (pp. 265–302). New York: McGraw – Hill, 1983.

42. Wallerstein J. S. and Blakeslee S. *Second Chances: Men, Women and Children a Decade after Divorce*. New York: Ticknor and Fields, 1989.

43. Wallerstein J. S. and Kelly J. B. *The Effects of Parental Divorce: The Adolescent Experience* // E. J. Anthony and Coupernicus (eds.), *The child in His Family: Children at Psychiatric Risk*, vol. 3. Wiley, 1974.

44. Wallerstein J. S. and Kelly J. B. *Surviving the Break up: How Children and Parents Cope with Divorce*. New York: McGraw–Hill, 1980.

45. Warshak R. A., Santrock J. W. *The Impact of Divorce in Father–Custody and Mother–Custody Homes: The Child’s Perspective* // L. A. Kurdek (Ed.) *New Directions in Child Development: Vol. 19. Children and Divorce* (pp. 29–46). San Francisco: Jossey – Bass, 1983.

46. Weiss R. S. *Marital Separation*. New York: Basic Books, 1975.

CHILDREN’S BELIEFS ABOUT PARENTAL DIVORCE

Miglė Dovydaitytė

Summary

This article investigates children’s beliefs about parental divorce and attitudes toward environment and people. Children’s beliefs about parental divorce is evaluated in a sample of 8 through 10-year children whose parents had been separated for about 3 years. Attitudes toward environment and people between children of separated as well as intact families is compared. We also examined the relation of children’s beliefs about parental divorce and attitudes toward environment and people. The mediating effect of gender stresses in divorced and intact families and time since divorce is discussed.

The analyses of results revealed that hope of reunification and parental blame occur most frequently. Chil-

dren also are afraid of abandonment and common beliefs are peer ridicule and avoidance. Beliefs of Lithuanian and American samples is being compared. The results in general are consistent with data of other investigators of the subject. We make a point on the relation of children’s beliefs about parental divorce and attitudes toward environment and other people and stress the importance of children’s attitude and beliefs toward children’s vulnerability. Possible conclusion is that children’s attitude toward environment is effected by divorce experiences, and primary cognitive – social factors, such as divorce understanding, beliefs about divorce.

Įteikta 2001 03 23